

MINTAQA IQTISODIY SALOHIYATINI BAHOLASHNING XORIJIY MEZONLARI

Embergenov Alisher Jumamuratovich

QDU Buxgalteriya hisobi va audit kafedrası o'qituvchisi

***Kalit so'zlar:** iqtisodiy salohiyat, iqtisodiy salohiyat indeksi, iqtisodiy salohiyatni baholash usullari, baholash omillari*

Barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashda mavjud barcha omillaridan samarali foydalanish muhim hisoblanadi. Mamlakatning iqtisodiy salohiyati tom ma'noda ushbu omillarning o'zagini tashkil etadi. Shu bois iqtisodiy o'sish darajasi va imkoniyatlari ko'p jihatdan iqtisodiy salohiyatning milliy iqtisodiyotning barcha daraja (mikro, mezo va makro daraja) laridagi holatiga bog'liq bo'ladi. Iqtisodiyotni rivojlantirish va barqaror iqtisodiy o'sishga erishishga qaratilgan strategik dastur va rejalar bevosita mamlakat iqtisodiy salohiyati, uning xususiyatlari, hozirgi holati, kelajak imkoniyatlariga asoslanib ishlab chiqiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi «2022 – 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida»¹ PF60sonli farmonida viloyat, tuman va shaharlarni kompleks va mutanosib ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, ularning mavjud ijtimoiy-iqtisodiy salohiyatidan samarali va optimal foydalanish masalalari iqtisodiyotni rivojlantirish va liberallashtirishning ustuvor yo'nalishlari sifatida belgilab qo'yilgan.

Iqtisodchi olimlar tomonidan tadqiq etilgan va taklif etilgan iqtisodiy salohiyat tarkiblarining qiyosiy tahlili natijasida ular to'rt yirik guruhga bo'lindi.

Taklif etilayotgan iqtisodiy salohiyat tarkibining birinchi guruhi ishlab chiqarish salohiyati hisoblanadi. Iqtisodchi olimlar fikricha, ishlab chiqarish salohiyati ishlab chiqarish omillaridan kutilayotgan natijadorlikni aks ettiradi, ya'ni ishlab chiqarish kuchlaridan samarali foydalanilganda erishilishi mumkin bo'lgan potentsial natijalarni

---

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi "2022 – 2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF60sonli farmoni <https://lex.uz/docs/5841063>

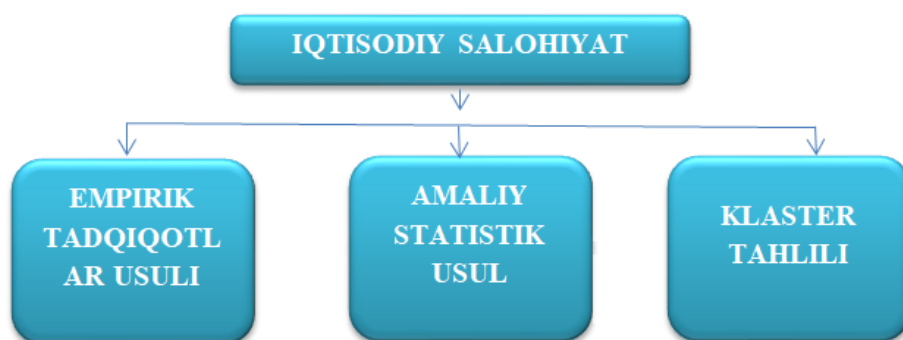
bildiradi. Ishlab chiqarish salohiyati doimiy o'zgarish va rivojlanishda bo'lgani uchun uning tarkibiy elementlarini aniq vaqt momentida baholash to'g'ri bo'ladi. Uning elementlari ishlab chiqarish jarayonida foydalaniladigan omillardan tashkil topadi.

Mintaqa imkoniyatlari, resurslar va ulardan samarali foydalanish darajasini aniqlash, strategik vazifalarga erishish yo'nalishlarini o'zida mujassamlashtirgan hududiy rivojlanish dasturlari ishlab chiqishda mavjud va kelajakdagi salohiyatni hisobga olish va uni rivojlantirish muhim hisoblanadi. Shuning uchun hududlar salohiyatini baholash dolzarb masalalardan biridir. Amalga oshirilgan ilmiy adabiyot tahlili shuni ko'rsatdiki, mintaqalar iqtisodiy salohiyatini baholash bo'yicha boy xorijiy tajriba to'plangan bo'lib, baholash metodologiyasi bo'yicha turlicha qarashlar shakllangan. Jumladan, S. Chernitskiy mintaqalar iqtisodiy salohiyatini baholashda 12 ta ko'rsatkichni taklif qilgan (aholi jon boshiga yalpi hududiy mahsulot, asosiy kapitalga investitsiyalar, tashqi va chakana savdo aylanmasi, moliyaviy ta'minlanganlik darajasi, kichik tadbirkorlikda bandlik darajasi, ishsizlik darajasi, aholi daromadlari, qashshoqlik darajasi, asosiy fondlar amortizatsiyasi, avtomobil yo'llarining zichligi, ijtimoiy infratuzilma darajasi)¹. E. Andrianova va G. Konovalova hududiy dasturlarni ishlab chiqishda foydalanish maqsadida olib borgan tadqiqotlarida iqtisodiy salohiyatni baholashning integral usulidan foydalanishgan hamda moliyaviy, ijtimoiy-demografik salohiyatni baholashga alohida e'tibor qaratishgan.

¹ Черницкий С.В. Комплексная методика оценки экономического потенциала регионов. Журнал «Историческая и социальнообразовательная мысль». 2014, № 5(27). С. 208-213.

Bundan tashqari qator xorijlik olimlar, shu jumladan Ye. Joglina, S. Kazantsev, L. Simkiv va boshqalar ushbu yo‘nalishda tadqiqotlar olib borishgan. Ko‘plab tadqiqotlar amalga oshirilganligiga qaramay, ushbu yo‘nalishda ilmiy jihatdan hal bo‘lishi lozim qator muammolar mavjud. Jumladan hududlar iqtisodiy salohiyatini baholash bo‘yicha mavjud turli yondashuvlar, xorij tajribasi va amaliyotni ilmiy tadqiq qilish – sohadagi mavjud muammolarni xal qilishga amaliy hissa qo‘shishi aniq. Bunda mavjud turli baholash usullarini qiyosiy taqqoslagan xolda, ularning eng maqbullarini O‘zbekiston sharoitiga moslagan xolda foydalanish imkoniyatlari kengaytiriladi. Iqtisodiy salohiyatning ko‘p tomonlamaligi sababli uni baholashda ham ko‘plab metodlar mavjud. Iqtisodiy salohiyatni baholovchi ko‘rsatkichlar quyidagi metodlarga asoslanib hisoblanadi:

Iqtisodiy salohiyatni baholash va shu orqali hududlar indeksini shakllantirish bo‘yicha ham qator tadqiqotlar o‘tkazilgan. Jumladan, AQSh shtatlari iqtisodiy salohiyatini baholash maqsadida “Shtatlar rivojlanish kartasi” (The Development Report Card for the States (DRC), Iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkiloti tomonidan qo‘llaniladigan “Hududiy kapital kontseptsiyasi”, Yevropa Ittifoqi hududlari iqtisodiy salohiyat indeksi (Economic Potential Index of European Regions) kabi salohiyatni aniqlashga xizmat qiluvchi yondashuvlar mavjud. Iqtisodiy salohiyatni baholash nazariya va amaliyot bo‘yicha to‘plangan xorij tajribada keng turdagi umummetodologik yondashuv va alohida xususiyat, mintaqa rivojlanish darajasi, foydalanish samaradorligi va omillar ta’siri bo‘yicha xususiy metodologik yondashuvlar ko‘zda tutilgan.

Biroq barcha mamlakatlar va hududlar uchun umumqabul qilingan yagona metodologik yondashuv mavjud emas. Aksincha iqtisodiy salohiyatni baholashda qo'llaniladigan ayrim metodlar birbiridan keskin farq qiladi. Shu bois iqtisodiy salohiyatni baholash bo'yicha turli metodlarni qo'llashda turli natijalar olish bilan bog'liq muammolar mavjud. Xorij tajribasiga asosan iqtisodiy salohiyatni baholashning quyidagi keng qo'llaniladigan metodlarini keltirish mumkin:

- resurs bo'yicha kompleks baholash;
- reyting usuli;
- integral usuli.

Evropa mamlakatlarida iqtisodiy salohiyatni baholashda «Iqtisodiy salohiyat indeksi» ko'rsatkichidan foydalaniladi¹. Mazkur ko'rsatkich uch o'lcham orqali aniqlanadi: 1) natija indeksi o'lchami; 2) jozibadorlik indeksi o'lchami 3) raqobatbardoshlik indeksi o'lchami. Iqtisodiy salohiyatni baholashning mazkur metodida yuqorida keltirilgan uch indeks va barcha subindekslar bir xil usulda normaga keltiriladi. Normaga keltirilish quyidagicha amalga oshiriladi. Dastlab barcha o'zgaruvchilar bo'yicha indeks miqdorlari aniqlanadi va uning o'rtachasi hisoblanadi. Bu o'rta qiymat 100ga teng deb olinadi. Keyingi bosqichda tegishli indekslar qatori uchun o'rtacha chetlashish miqdori hisoblab chiqiladi. Chetlashishning normalashgan qiymati esa 10ga teng deb olinadi.

Xulosa

Iqtisodiy salohiyatni baholashning xorij tajribasiga tahlilli xulosa sifatida ularni quyidagicha tasniflash imkonini berdi. Tadqiqotlarning ko'rsatishicha, iqtisodiy salohiyatni baholashning eng samarali va sifatli metodlaridan biri bu barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashga xizmat qiluvchi omil modeli metodidir. Unga ko'ra mintaqaning iqtisodiy salohiyati ko'plab omillardan tashkil topgan tizimning mavjud va zaxiradagi resurslardan iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashda foydalanish xususiyatini anglatadi.

---

¹ Черницкий С.В. Комплексная методика оценки экономического потенциала регионов. Журнал «Историческая и социальнообразовательная мысль». 2014, № 5(27). С. 208-2013.

Iqtisodiy salohiyatni omilli metod bo'yicha hisoblashda omillardan foydalanish taklif etiladi. Ushbu metod bo'yicha mintaqa iqtisodiy salohiyati investitsion, moliyaviy, xo'jalik, mehnat, bozor va innovatsion omillar yig'indisi sifatida qaraladi. Har bir omil guruhi xususiy ko'rsatkichlardan tashkil topadi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi "2022 – 2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60sonli farmoni <https://lex.uz/docs/5841063>
2. Черницкий С.В. Комплексная методика оценки экономического потенциала регионов. Журнал «Историческая и социальнообразовательная мысль». 2014, № 5(27). С. 2082013.
3. Чаленко А.Ю. Методика определения экономического потенциала // Экономика Украины. –2013.– №. 8. – С. 4054.